

The background features a vibrant pink field. A large, stylized number '7' is formed by a thick green diagonal stroke and a red triangular shape. To the right, a large, thick green outline of a number '0' is visible, with a red interior. In the bottom right corner, the text 'MNEMOSYNON FIRMITATIS' is displayed in a serif font, with a stylized logo integrated into the word 'FIRMITATIS'.

MNEMOSYNON
FIRMITATIS

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Посебна издања број 64

Издавач

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Кнез Михаилова 35, Београд

За издавача

Миомир Кораћ, директор Археолошког института

Уредници

Весна Бикић
Јосип Шарић

Редакциони одбор

Драгана Антоновић, Александар Булатовић, Милоје Васић, Растко Васић,
Снежана Голубовић, Вујадин Иванишевић, Миомир Кораћ, Ивана Поповић, Славиша Перић

Секретар редакције

Јелена Анђелковић Грашар

Лектура и коректура

Мирјана Радовановић

Фотографије

Документација Археолошког института,
Небојша Борић и фото-архиве сарадника

Дизајн и прелом

Данијела Парацки и D_SIGN, Београд

Штампа

DIGITAL ART, Београд

Тираж

300 примерака

MNEMOSYNON
FIRMIT ATIS

СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
(1947–2017)

Садржај Садржај Садржај

<i>Миомир Кораћ</i> , ПРЕДГОВОР	6
АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ И АРХЕОЛОГИЈА У СРБИЈИ	8
Наша археологија – данас.	
Поводом десетогодишњице рада Археолошког института САН (<i>Ђурђе Бошковић</i>)	15
Двадесет година живота и рада Археолошког института (<i>Ђурђе Бошковић</i>)	24
Педесет година Археолошког института (<i>Милоје Васић</i>)	35
АРХЕОЛОГИЈА ПОД ЈЕДНИМ КРОВОМ – ОСНИВАЊЕ АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	44
Археолошки институт и Српско археолошко друштво	53
НАУЧНА САРАДЊА АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	56
НАУКА У СЛУЖБИ ЗАШТИТЕ	66
Археолошка истраживања у Ђердапу	67
Археолошка слика Ђердапа	71
Праисторијска налазишта у Ђердапу	73
Античка и средњовековна налазишта у Ђердапу	79
Археолошко наслеђе и визија развоја Подунавља	89
Заштитна археолошка истраживања на коридорима 10 и 11	91
НАУЧНИ ПРОЈЕКТИ И ИСТРАЖИВАЧКЕ ТЕМЕ	94
Култура Лепенског Вира	97
Рад Археолошког института на проучавању металних доба на тлу Србије	101
Археологија Србије – културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије	104
Археолошки институт и истраживања палеолита и мезолита	107
Од сталне археолошке радионице до Центра за проучавање неолита Балкана	109
Гомолава – истраживања енеолита у Срему	116
Бубањ и Хум код Ниша – епонимна налазишта енеолита на централном Балкану	118
Хисар – вишеслојно налазиште у Лесковцу	123
Кале у Кршевици: процеси „урбанизације” и „хеленизације” у гвозденом добу централног Балкана	124
Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије	129
Sirmium – Сремска Митровица	132
Римски и рановизантијски град Улпијана (Iustiniana Secunda)	138
Римско утврђење и град Тимасум Минус у Равни код Књажевца	140
Истраживања античког Ниша	145
Антички <i>Naissus</i> – Нишка тврђава и некропола у Јагодин мали	146
Касноантичка Медијана (<i>Mediana</i>)	152

ај Садржај Садржај Садржај Садржај Садржај Садржај Садржај

Felix Romuliana (Гамзиград) – меморијални резиденцијални комплекс	158
Врело – Шаркамен код Неготина, тетрархијска резиденција Максимиана Даје	162
Nogreum Margi, римско утврђење и град	168
Утицај природних ресурса на формирање римских насеља и утврђења у источној Србији	171
IRS – Виминацијум, римски град и легијски војни логор – истраживање материјалне и духовне културе и становништва применом најсавременијих технологија даљинске детекције, геофизике, ГИС-а, дигитализације и 3Д визуелизације	173
Пројекат Виминацијум: мултидисциплинарна истраживања у служби презентације и промоције културне баштине	178
Центар за нове технологије Виминацијум	187
Процеси урбанизације средњовековног друштва	190
Истраживања рановизантијског полиса: Царичин град (Iustiniana Prima)	198
Истраживања средњовековних насеља, некропола и манастира	204
Истраживања средњовековних утврђења и градова	207
Пројекат истраживања средњовековног Раса	209
Научноистраживачки пројекат за Београдску тврђаву	211
Археометалургија у Археолошком институту	219
Рудна Глава – најстарији рудник у Европи	220
Прљуша, Мали Штурац – праисторијски рудник	223
Нова истраживања бронзаног доба – Пројекат <i>Јагар</i>	226
СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ СТУДИЈЕ	228
Примена метода даљинске детекције и проспекције у истраживањима Археолошког института	229
Нумизматичке и сфрагистичке студије	238
Студије керамике	243
Археотехнологија – проучавање технолошке прошлости човечанства	247
Значај проучавања окресаних артефаката	250
Археолошки институт и биоархеологија у Србији	255
Антрополошка истраживања	255
Археоботаничка истраживања	257
Археозоолошка истраживања	260
ДОКУМЕНТОВАЊЕ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У АРХЕОЛОШКОМ ИНСТИТУТУ	264
БИБЛИОТЕКА АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	270
ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	278
САРАДНИЦИ АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА	284
Археолошки институт – Матична књига службеника	285
Спољни сарадници Археолошког института (1947–2001)	287

ПРЕДГОВОР

VISCERA TERRAE, OPERTA TACENT, APERTA VARIAS FABULAS NARRANT.

Прекривена, утроба земље ћути, а кад се отвори, различите приче прича.

Обележавањем седамдесете годишњице Археолошког института ова генерација археолога одужује један велики и достојан дуг према онима који су је у стручном и духовном смислу створили. Најстарија генерација археолога, којима и сам припадам, учила је археологију од наших изузетних професора као што су Милутин Гарашанин, Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић-Кузмановић, Александар Јовановић. Имали смо изванредну прилику да од њих не само сазнајемо фундаменталне основе о археолошком занату већ и да у непосредном контакту с њима упијамо и неке од основних начела и погледа на живот.

Као институтске бебе упијали смо занат и знање од Боривоја Јовановића, Николе Тасића, Владе Кондића, Љубице Зотовић, Душице Минић, Славенке Ерцеговић Павловић, Растка Васића, Надежде Мандић.

Све те генерације и на Факултету и у Институту од којих смо учили биле су ученици изузетног професора Милоја Васића, првог правог школованог археолога код нас, који је још почетком деветнаестог века донео у Србију први теодолит и употребио га у археолошким истраживањима. Академик М. Васић, један од утемељивача археологије и, нигде озваничене али по резултатима светски познате, чувене „београдске археолошке школе”, био је ученик изузетног професора Михаила Валтровића, архитекте по образовању, а археолога по вокацији и интересовањима. Професор Михаило Валтровић био је оснивач и први председник Српског археолошког друштва, основаног 1883. године. Годину дана пре тога (1882) организовао је и спровео прва научна археолошка истраживања у Србији – на Виминацијуму, ослањајући се на све оно што је урадио Јанко Шафарик, који је још 1846. године сачинио Министарству један изузетно значајан документ са првим плановима за археолошка истраживања. Две године касније (1884) изаћи ће први број научног и стручног археолошког часописа под називом *Сџаринар*, који и данас, у четвртој серији излагања, представља најзначајнији археолошки часопис у нашој земљи. Управо Археолошки институт баштини традицију Српског археолошког друштва и наставља објављивање тог угледног и престижног часописа.

Оснивању Српског археолошког друштва претходила је клима у друштву коју одсликава позив Захарија Орфелина у *Славеносербском маџазину* да треба „вредно и на ползу народа Србије радити на очувању свести о њеним старинама”. Професор Михаило Валтровић проистекао је на неки начин из духовне климе коју су обликовали и Јован Стерија Поповић, и Јанко Шафарик, и Јернеј

Копитар и Лукијан Мушицки, а који су на извештан начин духовни настављачи Доситеја Обрадовића, храњеног и напајаног од ученог и образованог Захарија Орфелина, који је у духовном смислу досезао и до Руђера Бошковића.

На сваки начин и у најширем смислу, сви ови поменути умни људи наши су учитељи, који су у нас уткани и који су нам својим постојањем и деловањем омогућили да се данас бавимо једном таквом науком као што је археологија.

Када прелистамо ову нашу књигу која слави и глорификује седамдесет година постојања Археолошког института, видећемо да нам она уједно говори о далеко дужем периоду кроз који је наша археолошка наука прошла у свом развоју и напредовању. Из ње ће нам проговарати, на посредан или непосредан начин, и њени утемељивачи и одзвањаће речи Михаила Валтровића којима нас упућује да треба *„...одржавати, прикуљати, изучавати и на свету издавати културне, историјске и уметничке старине из свију периода преисторијској и историјској живој на српској земљи”*, а затим, једним изненађујуће модерним приступом, и подучава да *„старинар”* – израз који се користио за археолога у његово доба – *„...треба у својим истраживањима да истражи помоћ од природњака...”*

Какву нам је причу испричала археологија ових простора на којима је Археолошки институт истраживао већину најзначајнијих археолошких локалитета из праисторијског, античког и средњовековног периода! На избледелим страницама Птоломејевих карата, Табуле Појтингеријане и Нотиције Дигнитатум израстале су скице грофа Марсиљја, који ће привући и Феликса Каница, и Домашевског, и Артура Џона Еванса, и сер Чарлса Хајда да посете ове крајеве и да се на лицу места увере у изузетно археолошко богатство наше земље и да о њему пренесу свету славу и културну баштину наших простора.

Др Миомир КОРАЋ,
директор Археолошкој институцији

HORREUM MARGI, РИМСКО УТВРЂЕЊЕ И ГРАД

Археолошка истраживања римског града *Horreum Margi* започета су 1861. године, када је Феликс Каниц видео и скицирао остатке римског утврђења у Ђуприји. Деценијама након тога није било интересовања за ово археолошко налазиште, смештено у центру савремене Ђуприје, на месту војне касарне, иако се у радовима М. Валтровића, Н. Вулића и других помиње у контексту налаза епиграфских споменика.

Прва систематска ископавања археолошког налазишта *Horreum Margi* у кругу војне касарне „Миодраг Новаковић Џуца” у Ђуприји спровео је 1962–1964. године Војни музеј из Београда, под руководством др Драгослава Пилетића, кустоса тог музеја. Током изградње објеката у оквиру касарне 1963. године откривен је и део римске некрополе, двадесет гробова – циста од тегула, датованих у IV век. У периоду од 1987. до 1990. године Археолошки институт и Војни музеј из Београда наставили су

систематска археолошка истраживања касноантичког утврђења и средњовековног насеља на налазишту *Horreum Margi* – Равно – Ђуприја под руководством Милоја Васића, научног саветника Археолошког института. Ова истраживања су имала два циља: утврђивање димензија, основе и хронологије римског и касноантичког утврђења и утврђивање стратиграфије културних слојева у унутрашњости утврђења. Истраживања су реализована у кругу војне касарне, на чијој се површини налазио већи део касноантичког утврђења, као и ван ње – у Улици ЈНА (сада Улици Војске) и Улици Јована Курсуле.

Циљеви систематских археолошких истраживања из 1987–1990. године постигнути су, а томе су допринела и заштитна археолошка истраживања из 1986. године, реализована приликом изградње светларника уз источну фасаду Команде касарне у Улици ЈНА, са обе стране главног улаза у зграду, као и радови из 1989–1990. године у дворишту тадашње ђупријске поште у Курсулиној улици бр. 2, условљени грађевинским радовима при реконструкцији и проширењу зграде те институције.

Horreum Margi, североисточна кула у току ископавања

Horreum Margi, археолошка ископавања у унутрашњости утврђења 1990. године

Систематска археолошка истраживања Археолошког института и Војног музеја у Београду реализована су у четири кампање, у укупном трајању од шест месеци, сондажним ископавањима (сонде I–XVI). Ископавањима су добијени подаци: 1. о правцу пружања и димензијама северног и источног бедема, 2. о месту и изгледу северозападног и североисточног угла утврђења, односно угаоних кула, 3. о унутрашњости утврђења, односно стратиграфији културних слојева и грађевинских фаза у утврђењу и распореду и функцији објеката.

Римско насеље *Horreum Margi* основано је почетком II века, а опасно је бедемима почетком III века, што је потврђено налазом темељне зоне западног бедема, који је негиран каснијом градњом и припадајућим слојевима – старијег, из II века, у који је укопан темељни ров зида и млађег, с краја III и почетка IV века, којим су прекривени остаци порушеног бедема. Старија фортификација проширена је ка западу почетком IV века. Ново утврђење било је полигоналне основе, димензија 270 m (исток–запад) x 200 m (север–југ).

Током заштитних ископавања 1989–1990. године истражена је североисточна кула, готово кружне основе, која је спојена са углом утврђења правим зидом, а улаз у њену унутрашњост решен је у виду косе рампе. Унутрашњи пречник куле је око 5 m, а спољашњи 9 m, док је ширина њеног зида износила око 2 m. Том приликом истражен је и део источ-

ног бедема, који је био широк 3 m. Кула и бедем зидани су у техници *opus mixtum*. Начин зидања и налази из унутрашњости куле одређују време њене изградње у прву половину, односно почетак IV века, највероватније за владавине Константина I.

У најезди Атилиних Хуна у Доње Подунавље и на Балкан 441–443. године коначно је срушен римски град *Horreum Margi*, али се живот наставио на његовим рушевинама још неколико година после тог датума. Према археолошким подацима, утврђење није обновљено на истом простору у рановизантијском периоду, у време владавине Јустинијана I.

У сондама у унутрашњости утврђења, испод зграде Команде војне касарне, године 1986. откривен је комплекс римског јавног купатила, терми, који је поуздано датован у IV век оставом бронзаног новца из средине V века и гробовима из V века, укопаним у шут срушене грађевине.

У унутрашњости утврђења, на простору уз северни бедем констатовани су остаци војничких барака од бондрука из IV века, а из познијих фаза живота с краја IV и из прве половине V века. На истом простору откривене су металуршке радионице и велике житне јаме – силоси. У сондама у унутрашњости утврђења, постављеним паралелно са северним бедемом (сонде III–IV, VII, XII и XIV), констатовано је више хоризоната живота:

1. најстарији хоризонт из старијег гвозденог доба;
2. хоризонт римског насеља из II века;

Horreum Margi: новци Јулије Домне, Елагабала и Гордијана III, нађени испод пода југоисточне куле утврђења (лево) и украшена оплата од јелењег рога, нађена у хоризонту из прве половине V века (десно)

3. хоризонт старијег утврђења из III века;
4. хоризонт млађег утврђења из IV и прве половине V века;
5. хоризонт старијег средњовековног насеља из IX–X века;
6. хоризонт млађег средњовековног насеља из XI–XII века;
7. старији нововековни хоризонт из XVIII века;
8. млађи нововековни хоризонт из XIX и почетка XX века (до изградње војне коњичке школе 1924. године).

Изнад римског града констатоване су две фазе средњовековног насеља (IX–XII века), са карактеристичним објектима, надземним кућама и земуницама од лаког материјала, као и један гроб (X–XI век), које се могу идентификовати као Равно или „Град Равни”. Изнад средњовековног града подигнута је турска паланка (Морава Хисар или Ђуприја), а почетком XVIII века (1717–1739) настало је и бастiono утврђење звездолике основе – Ђуприја.

Систематска археолошка ископавања Археолошког института и Војног музеја на вишеслојном налазишту *Horreum Margi* – Равно – Ђуприја из 1987–1990. године могу се сматрати првом фазом истраживања овог локалитета. Она су прекинута 1991. године због погоршања безбедносног стања у

тадашњој Југославији, будући да се већи део утврђења *Horreum Margi* налазио на простору војне касарне.

Касарна је скоро потпуно уништена у НАТО бомбардовању 1999. године, али део налазишта на њеном простору, срећом, није оштећен, иако је данас небезбедан за ископавања пошто тај простор није рашчишћен од заосталих експлозивних средстава. С друге стране, археолошка истраживања ван круга бивше касарне ограничена су грађевинама и комуникацијама савремене Ђуприје. Ипак, неопходно је да се пројекат систематских истраживања римског утврђења и града *Horreum Margi* настави чим се за то стекну услови.

Софија ПЕТКОВИЋ

БИБЛИОГРАФИЈА: P. Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure IV. Naissus – Remesiana – Horreum Margi*, Beograd 1979; M. Vasić, *Nalazi rimskog bronzanog novca IV i V veka iz municipijuma Horreum Margi*, Posebna izdanja, knjiga 22, Arheološki institut, Beograd, Posebna izdanja, knjiga 8, Vojni muzej, Beograd 1990; M. Vasić, J. Kavajin-Mundrić, S. Popović, *Horreum Margi – Ravno – Ćuprija (iskopavanja 1979. i 1986–1988. godine)*, *Vesnik Vojnog muzeja* 33, Vojni muzej, Beograd 1989, 7–36; M. Васић, С. Петковић, В. Манојловић-Николић, М. Крижанац, *Резултати истраживања вишеслојног*